

He Muka

He Pitopito Kōrero nā Te Taura Whiri i te Reo Māori

Taku Toa Takimano

Nō te 18 o Whiringa-ārangi i tū ai Ngā Tohu Reo Māori 2011 ki Rotorua hei whakanui i te hunga oke nui ki te whakatairanga i tō tātou reo Māori - i te kāinga, i te hapori, huri noa i te motu. Ko Taku Toa Takimano te ingoa o te tohu ka tukua ki tētahi tangata mō āna mahi nui whakaharahara i roto i ngā tau ki te whakaora ake i te reo Māori. Ko te tipua tuatahi i uhia tēnei whakamānawa ki runga i a ia, ko Tīmoti Kāretu, ā, i tērā tau, ko Kāterina Te Heikōkō Mataira. I tēnei tau i whakawhiwhia te tohu nei ki a Huirangi Waikerepuru. Anei ngā kōrero i puta mōna i taua pō.

Ko tēnei tangata, a Huirangi Waikerepuru, he tangata iti te hanga, engari kia noho tahi te tangata ki a ia, rongohia ana tōna nui, tōna ihi. He pū kōrero, he toa niwhaniwha, he puna o ngā tikanga onamata. Ā, he tino mata tiro ki tua – e kite ana ia i ngā āhuatanga e whakararu nei i ngā whānau, i ngā hapū, i ngā iwi Māori o ēnei wā. Kei te kite atu tātou, kua hina te māhunga, kua huruiti te pāhau. Waihoki, kei te kanohi tonu ngā tohu o te whawhai nui, o te whaiwhai roa. Engari kei te pakari te tū, kei te pūioio tonu te tinana. Ko te tokotoko, kā pā ko te āwhina i te tinana tāna kaupapa. Kei a ia anō te raukura e mau ana – tērā tohu o te mautohe i runga i te rangimārie.

I whakawhiwhia a Huirangi Waikerepuru ki te tohu Taku Toa Takimano ki Ngā Tohu Reo Māori 2011.

He tangata ngākaunui a Huirangi, he ngākau whakaiti anō. Koia te upoko o Ngā Kaiwhakapūmau i te Reo Māori, te rōpū nāna ētahi take nui e rua i tāpae ki te aroaro o Te Rōpū Whakamana i te Tiriti o Waitangi. Ko te tuatahi, ko te kerēme mō Te Reo Māori, i whai kia tū te reo Māori hei reo whaimana tūturu i Aotearoa. I manaakitia tēnei take a rātou, ā, koia i whakamanatia ai te Ture Reo Māori i te tau 1987. Waihoki, nā taua ture, ko Te Taura Whiri i te Reo Māori.

Mai i ngā tau whakamutunga o ngā waru tekau ki te tau 1993, ka mahi tahi a Huirangi me Ngā Kaiwhakapūmau ki te Kaunihera Māori o Aotearoa ki te kawē take ki te 'Piriwiri Kaunihera'. Ko tā rātou i tohe ai, me whakaae mārīre te Karauna he taonga te reo Māori i raro i te Tiriti o Waitangi, ā, me āta whakamarumaruru te reo ka tika i a ia ka tahuri ki te tiritiri i ngā rawa pāpāho. Ko ētahi o ngā hua o tēnei kakari nui a Huirangi mā ki te Karauna, ko te aranga ake o Te Māngai Pāho, ā, i muri mai, ko Whakaata Māori.

E ai ki a Glenis Phillip-Barbara, Tumuaki o Te Taura Whiri i te Reo Māori, "E kore e hapa, ko Huirangi tonu te tuatahi ki te kī ake e hara i tōna kotahi ēnei hua nui, engari he toanga nā te takitini. Heoi anō rā, e tika ana anō kia āta whakanuia e Te Taura Whiri i te Reo Māori te titiro tawhiti me te āhua o te tū a Huirangi hei kaihautū mō ēnei mahi whakaora reo nunui."

Ihirangi

Taku Toa Takimano	1
He Kupu Whakataki	2
Tirohia te Kāinga	3
Ngā Tohu Reo Māori 2011	4
Te Tohu Huia te Reo 2011	4
Ngā Tohu Reo Māori – Ngā Toa o tēnā Kārangatanga, o tēnā Kārangatanga	5
Mīharo!	5
Taku Tau Kahurangi	6
He Kōrero, he Kai	7
He Kāinga Kōrerorero	8
Te Kura Reo ki Waiariki 2011	9
Ngā Hui Whakarewa i ngā Pārongo-Poto o Mā te Reo 2011	10
Ngā Wānanga Reo o te Marae o Taniwha	11
He Putanga Whakaaro	11
Ngā Whakataetae Manu Kōrero ā-Motu 2011	12
He Pānui	12

Te Taura Whiri i te Reo Māori
Pouaka Poutāpeta 411
Papa 14 Investment Centre
Te Ara o Ballance
Te Whanganui-a-Tara 6140
Waea: 64 4 471 0244
Waea whakaahua: 64 4 471 2768
Ī-mēra: tereo@tetaurawhiri.govt.nz
Pae tukutuku: www.tetaurawhiri.govt.nz

He Kupu Whakataki

Nā Glenis Philip-Barbara, Tumuaki

Nau mai haere atu tēnei kawenga aroha, kawenga mihi ki ngā tauranga ā-uta, tauranga ā-tai o te ika e takoto atu nei, tae atu hoki ki te waka i hīia ake ai. Tēnā rā tātou katoa.

Tēnei au te mihi atu nei i a koutou katoa te hunga i eke ki ngā whiringa toa i Ngā Tohu Reo Māori i tēnei tau. Hīpa he tau, huri he tau, kua nui kē atu, kua whakahirahira kē atu te Wiki o te Reo Māori. Kei te tokomaha ake te hunga e kawea ana i te kaupapa, e kawea ana e te kaupapa, e whakanui ana i tō tātou reo. Mīharo ana ā koutou kawenga whakatūhauora i te reo Māori i tēnei tau. Ka mau rā te wehi!

Engari kua tātou e noho noa iho i runga i te pōhēhē kua ea, kua eke te kaupapa. Me tautini kē te mahi, kia tino kore ai te reo e riro i a Pōautinitini. Ko te tūmanako, i roto i ā tātou whakawhiti whakaaro tahi, ka kitea he ara auaha, he ara auroa e poihoa ai te reo i waenganui i ō koutou rōpū, i ā koutou whakahaere, i ngā wiki katoa o te tau.

Koinā te pai o ēnei tohu, me kī pēnei ake, ko ēnei tohu kei te paihere i te manomano tāngata, o ngā kāinga matahuhua, o ngā wāhi mahi matahuhua, o roto i ngā kaupapa reo huhua, e whakanuia ngātahitia ai e tātou tō tātou reo Māori.

Me uaua ka kitea tētahi whakaminenga e pērā rawa ana te āhua mō tētahi kaupapa kē atu te take.

Nā reira tēnei au ka whakamihi i tō tātou reo tuatinitini, kua riro anō māna e torokaha ake ai te taura tangata e tū kotahi ai tātou i runga i te mōhio ko wai tātou!

Ngā Mihi Manahau o te Wā

Te Poari o Te Taura Whiri i te Reo Māori, mauī ki te matau; Ruakere Hond, Glenis Philip-Barbara, Evelyn Tobin, Awanuiārangi Black, Ērima Hēnare (Toihau). Kei mua ko Sandra Pidgeon rāua ko Huirangi Waikerepuru (Taku Toa Takimano 2011).

Ērima Hēnare

Hei te taenga atu o tēnei putanga o *He Muka* ki a koutou, kua kōwhiringia e te motu te rōpū tōrangapū māna e taki haere tō tātou Kāwanatanga ā ngā tau e toru e tū mai ana.

Otirā, i roto i ngā wiki tata kua pahure ake nei, kua āta pānui au i ngā kōrero a tēnā rōpū, a tēnā rōpū e pā ana ki te noho mai o te reo Māori, i roto i ā rātou kaupapa-here. Ā, ko au hoki tērā i mātaki i te hōtaka o *Native Affairs*, me ōna whakaaturanga tautohetohe i kite atu ai tātou i ngā mema o ia rohe Māori e whakataetae ana mō ā tātou ake pōti.

Me taku pōuri rawa, kāhore te nuinga o rātou e mōhio ana i te rerekētanga o te reo Māori e ora ana hei reo kōrerorero i te kāinga, i te reo hei waka kawae mātauranga ki te kura. E kore te reo Māori e ora i te kura anahe!

Engari, i a Julian ka pātai i te hunga nei, he aha ā rātou kaupapa whakaora reo Māori, ka pēnei tā rātou whakautu, “Mā te whakapakari i ngā kaiako, mā te whakapiki i ngā tahua pūtea ki ngā Kura Kaupapa te reo e ora ai”. Ka aroha tō tātou reo, mēnā koia nei noa iho te hōhonu o te whakaaro o tēnei hunga me ā rātou kaupapa-here mō te reo.

E tātou mā, ko ngā mahi whakaora reo Māori, he kaupapa tū wehe i ngā mahi whakaako tamariki, mā roto i te reo Māori, ki te kura. Me mārāma pū tātou ki ēnei rerekētanga!

Ko ngā whāinga o te kura, o te ao mātauranga whānui,

Tirohia te Kāinga

Nā te Toihau, nā Ērima Hēnare (Ngāpuhi)

he whai kia eke te tauira ki *te taumata mātauranga* – kua ki *te taumata o te reo Māori*. He whiwhinga nui ina puta te tauira i te kura, he rite tana taumata mātauranga ki tana mōhio ki te reo Māori. Engari, he whāiti rawa te hunga ka taea tēnei kōrero mō te kounga o ō rātou reo.

Waihoki, ko te kounga o te reo e kōrero nei au, ehara ko te reo ōkawa ka rangona ki te marae, ki reira anahe. E kōrero ana au mō te reo o aku karani i a rātou e purei kāri ana, e kōrero paki ana; ko te reo o taku māmā e whakaturu kai ana, te mahi mahinga, te whiuwhiu huri, te mahi pārekereke, te tiaki whenua; ko te reo o aku kara e mahi tuna ana, te whakarapu, te tuitui noke ki te whītau ki te hanga pūpū noke mō te toitoi; ko te reo o aku karani e mahi ana i te whai, i te whatu, i te raranga, i te tāniko, i te tukutuku – ngā mahi o te whare pora; ko te reo o aku kara e hī ana, e hanga kupenga ana, e mātāi whetū ana, me te maha noa atu o ngā mahi Māori a te iwi.

Ko ēnei momo reo, e mara, kua tata ngaro i a tātou, me te aha, e kore e taea e te kura te kawae i te whānui me te whāroa o ēnei momo mātauranga, ka mutu, he mātauranga ēnei i whakaakongia ki te tamaiti i te kāinga, kua i te kura.

Nō reira, ko tāku ki ngā kaitōrangapū e noho pōhēhē ana i te whakaaro mā te kura tō tātou reo e ora ai – tuatahi, me waihangā e koutou he kaupapa-here reo Māori motuhake, e whakahua ana i ngā kaupapa e ora ake ai te reo ki te kāinga, e ora ai hoki te reo me ngā mātauranga o ngā mahi Māori a te tangata.

Tuarua, me noho mātāmua mai ko ngā mahi whakaturu tamariki reo Māori i roto i ngā rautaki, otirā, me whai aua rautaki kia whakatōngia he whakaaro Māori ki ngā tamariki, kia Māori rawa tō rātou mōhio, me tā rātou tītiro ki te ao e noho nei tātou.

Tuatoru, me tautoko mai te hāpori. Kia huhua te kōrero me te puta o te reo, kia kua e hapa he wāhi, he rohe, he takiwā e kitea atu ai, e rangona ai hoki te reo e kōrerorerotia ana.

Mā ēnei whāinga ka māmā ake te pikau a ngā kura i ngā kawenga reo Māori, ā, ka māmā ake hoki tā rātou whāngai i ngā mātauranga o te marautanga ki ngā tamariki.

Me taku mōhio anō rā, ko ngā whāinga rautaki kua whakarārangitia ake nei e au hei pikaunga mā te kāinga, mā ngā mātua, ehara i te pikaunga māmā nei! Engari he āhuatanga tērā o te oke tonu kia reo Māori te tangata – pēnā he mahi māmā tēnei, kua noho tūturu mai anō te reo ki ngā hiwi, ki ngā maunga, ki ngā whārua katoa o te motu.

Nō reira, kei ngā kākā wahanui o te ao tōrangapū, kia kamakama, waiho mā Te Tāhuhu o te Mātauranga ā rātou kura e tautoko, tirohia te kāinga, āwhinatia ngā mātua ki te tuku i te reo, āwhinatia ngā tamariki ki te kōrero.

Ngā Tohu Reo Māori 2011

E toru ngā tohu motuhake i tukua i te pō Tohu Reo Māori i tū ki Rotorua i te 18 o Whiringa-ā-rangi hei whakanui i ngā mahi whakahauora reo Māori. Ko ngā ingoa o ngā tohu nei, ko Taku Toa Takimano, ko Te Tira Aumangea me Te Tohu Huia te Reo.

Ko Taku Toa Takimano i whakawhiwhia ki a Huirangi Waikerepuru (tirohia ngā kōrero kei te uhi), ā, kei raro nei he kōrero mō ērā atu tohu e rua. Koinei te tau tuatoru kua tukuna e Te Taura Whiri i te Reo Māori ēnei tohu. Kāore i tonoa te iwi kia tuku mai i ā rātou kaupapa – he mea āta whiriwhiri tara-ā-whare kē ēnei e te Poari o Te Taura Whiri i te Reo Māori.

TE TIRA AUMANGEA

Ka tukua te tohu nei ki tētahi iwi, ki tētahi rōpū rānei e mahi ana i te hāpori, hei whakamihī i ā rātou kawenga tōhau nui ki te whakapakari ake, ki te whakarewa ake i te reo Māori. I tēnei tau e rua ngā rōpū i whakanuia, arā, ko **Te Reo o Taranaki** me te **Kura Reo**. Ka whakawhiwhia te Kura Reo ki tāna tohu i te kura o te marama o Kohitātea ka tū ki Ahuriri.

Te Reo o Taranaki

He mea whakatū Te Reo o Taranaki i te āhua toru tekau tau ki muri, he mea awhi anō e ō rātou kaumātua o ērā wā. Ko te ingoa o tō rātou wawata pae tawhiti, ko 'Tuku Reo, Tuku Mouri'.

Taka ana ngā tau, piki ana tō rātou mōhio ki te wāhi nui ki te reo e ora ai te iwi, me te piki anō o te marama o te Kāwanatanga ki te noho taonga mai o te reo Māori. Ka tupu haere te tautoko a te Kāwana i ā rātou kaupapa reo, ka tupu haere anō te wawata o Te Reo o Taranaki me ā rātou whāinga e oreore ake ai tō rātou reo.

Huirangi Waikerepuru me te whānau whānui o Te Reo o Taranaki.

Ka tae ki te tau 2006 kua tū ngangahu mai te Rautaki Reo Māori o Taranaki 2005 - 2015. Ko te tauira i whāia mō te Rautaki nei, nō roto mai i ngā ariā whakaora reo o tāwāhi, ā, e whā ōna arotahinga matua: ko ngā **wāhi kōrero** te tuatahi – arā, ko te ahuahu i ētahi wāhi, i ētahi 'taiao' e tūhauora ai, e rere māori noa ai te reo o Taranaki; ka rua ko te **marama o te iwi** – arā, kia marama pai te iwi ki ngā kaupapa e kawea ana hei whakahauora anō i te reo o Taranaki; ka toru, ko te **pupuri i ngā kōrero tuku iho kia mau** – arā, ko te whakaemi, ko te tiaki i ngā kōrero e mōhiohia ai te āhua o te reo taketake o Taranaki; ā, ko te tuawhā, ko te **mahi kia mau pai te reo i te mano tāngata**, kia piki anō te matatau o ngā iwi, o ngā hapū o Taranaki ki tōna taumata teitei e tika ana.

Kei te kitea ngā hua o ā rātou mahi i roto i ngā tau, ā, koinei tonu rā i whakawhiwhia ai Te Reo o Taranaki ki te tohu Te Tira Aumangea 2011. Tēnā rawa atu koutou katoa.

Ngā kaimahi o te Kura o Kaiti. Mauī ki te matau: Viki Lee, Billie-Jean Potaka-Ayton (Tumuaki), Mandy Owen, Moana Houkamau.

Te Tohu Huia te Reo 2011

I kaha tonu te poipoia o te reo e te rōpū i whakatauria ki a ia tēnei tohu tiketike i tēnei tau. Waihoki, he tamariki kē te kaitaki i tētahi wāhanga nui o ngā mahi, ehara kau ana i te pakeke. Te pai mārīka o tā rātou mahi, me te rawe anō o tā rātou whakatauirā mai i tēnei mea, te manaakitanga. Koinei katoa ngā take i riro ai i Te Kura o Kaiti te tohu Huia te Reo mō te tau 2011. Ka tau kē hoki koutou!

Ngā Tohu Reo Māori – Ngā Toa o tēnā Karangatanga, o tēnā Karangatanga

Ngā Pakihi:

New World (Tokoroa)

Te Hapori:

(e rua ngā kaiwhiwhi) Te Reo o Taranaki Charitable Trust me Te Rūnanga o Ngāi Te Rangī Iwi Trust

Ngā Kaunihera me ngā Pokapū ā-Kaunihera:

(e rua ngā kaiwhiwhi) Wellington City Council me te Department of Corrections – Ara Poutama Aotearoa

Te Ao Pāpāho – Māori:

Tūmanako Productions (Tāmakimakaurau)

Te Ao Pāpāho - Auraki: Te Reo Tātaki

Ngā Tānga:

The Gisborne Herald

Ngā Hangarau Mōhiohio me ngā Hangarau Whakawhitiwhiti:

Awawhenua Ltd (Rotorua)

Te Ao Mātauranga – Auraki:

Tokoroa High School (Tokoroa)

Te Ao Mātauranga – Māori:

Te Wharekura o Ngāti Rongomai (Rotorua)

Ngā Whare Wānanga:

Massey University – Te Kunenga ki Pūrehuroa

Te Wiki o te Reo Māori 2011:

Te Kura o Kaiti (Tūranganui-a-Kiwa)

Te Wiki o te Reo Māori 2011:

(rōpū hou) Insoll Ave School (Kirikiriroa)

Mīharo!

I whakawhiwhia a Tūmanako Productions ki te tohu tuatahi i te wāhanga pāpāho (reo Māori) mō tā rātou hōtaka 'Mīharo' i Ngā Tohu Reo Māori. Ko tāna kaupapa he tautoko, he whakaū, he whakapakari hoki i te reo o ngā tamariki e ako ana mā te reo Māori.

He whakaaturanga reo Māori anake te hōtaka o Mīharo mā te hunga tamariki kei waenganui i te 5 – 8 ngā tau. Ko te kōrero a te hōtaka nei, “He akomanga te ao,” waihoki, e hāngai ana ngā tūmahi ka whakaaturia ki ngā wāhanga ako o te kura.

“E mōhio whānuitia ana, hei whakarauora i te reo Māori, he mea nui te whakawhitiwhiti kōrero i waenga i ngā reanga katoa o te whānau. E mōhiotia ana hoki kei te herea te reo o ngā tamariki ki te reo o ngā pakeke. Ko te painga o te hōtaka o Mīharo, kei te whakawhānuitia ngā wāhi e kōrero Māori ai te tamaiti – mai i te kura ki te kāinga,” te kī a Kay Ellmers, Tumu Whakarae o Tūmanako Productions, te umanga whakaputa whakaari koia e waihangā ana i te whakaaturanga o Mīharo. Ko te tau tuarima tēnei o tēnei whakaaturanga, ā, ko tētahi aronga nui o te hōtaka nei, ko te whakatauiria i ngā momo whakawhitinga kōrero i waenga i ngā reanga maha, mā te whakaatu i ngā kaumātua me ngā pakeke e mahi tahi ana ki te tamaiti.

Ko tētahi o ngā uauatanga o te waihangā i te hōtaka nei, ko te tokoiti o ngā tāngata e matatau ana ki te reo me ngā mahi huhua e puta pai mai ai ngā whakaaturanga nei. Ko tā Tūmanako Productions, he whakatū i tētahi kaiārahi i te reo Māori hei tautoko i āna kaimahi. Ko Harerua Aperahama te kaiwhakamāori tuatahi, whai muri mai ko Hōhepa Ramanui. Ko tā rāua tahi, he tiro tiro i ngā kupu a ngā kaikōrero me te tuku pūrongo ki te Tumu Whakarae e pā ana ki ngā take reo Māori e kitea ana, arā, kia hāngai te taumata o te reo ki te taipakeke o te tamaiti, kia ū ngā kaikōrero ki ngā kupu kua tohua mō tētahi āhuatanga

Tūmanako Productions mauī ki te matau: Hohepa Ramanui, Casey Kaa, Huria Chapman, Hunia MacKay, Moana-Aroha Henry, Kim Muriwai, Kay Ellmers

(mēnā e tika ana), kia Māori te whakaaro me te reo o ngā kaikōrero, kia āta whiriwhiria hoki ngā momo kianga me ngā momo kirehu ka whakamahia i te hōtaka nei. Heoi, ki tā Kay Ellmers, ahakoa tēnei, ka kitea tonutia te pānga o te hunga ako ki te rere o ngā mahi. Ko tāna, he whakatū hui whakangungu reo mā ngā kaimahi i tana wāhi mahi, he akiaki hoki i a rātou kia whakamahia i te reo e mōhio ana rātou. “Kua whakarite mātou i tētahi rārangi kupu auau te puta e hāngai ana ki ngā kaupapa ako o te hōtaka. Ka wānanga hoki mātou i ngā take reo nei, kātahi ka whakatakotohia ngā putanga kia pai ai tā mātou neke whakamua.”

Ko te tino oranga ngākau i roto i te mahi nei, ko ngā kupu whakamānawa a ngā kaimātakitaki. Ko ngā whānau ērā e kaha nei ki te mātakitaki i te hōtaka me ngā kaiako e kapo ake ana i ngā tūmahi ako hei whakamahi mā rātou i ō rātou akomanga. Ki tā Kay anō, “Ko ngā kaupapa ngā mea ka tino rongō i ngā mihi a te marea, i te mea ko rāua ngā kanohi o te hōtaka. Ka kitea rāua ki hea rā, kua umere te māpu tamariki, ‘Mīharo!’ E! Kei whea mai i tērā hei hikihiki i te manawa o te tangata!”

Taku Tau Kahurangi

Nā Meremaihi Aloua (Ngāi Te Rangi)

Te Rūnanga o Ngāi Te Rangi mauī ki te matau: Jesse Huriwai, Te Rāhui August-Sutherland, Riri Ellis, Ngareta Timutimu, Riria Murray, Kihī Ngātai, Kura Benton, Maria Ngātai, Matiu Dickson, Pua Taikato, Hānia Douglas.

Ko Te Rūnanga o Ngāi Te Rangi tētahi o ngā rōpū e rua i whakawhiwhia ki te tohu tuatahi mō ngā mahi ā-hapori mō te reo Māori i tēnei tau. Ko tētahi o ā rātou mahi ko te whakaputa i tētahi kohinga waiata ko 'Taku Tau Kahurangi' te ingoa.

E noho ana au i tōku taumata

Ki te tautara o Mauao

Ko te poho o Te Rangihouhiri, o Ranginui, o Pūkenga

E ngā kākā waha nui, e ngā manu pīwari o Ngāi Te Rangi

Anei rā ngā waihotanga e pupuru ana i ngā wawata kua tukua mai e koutou

Tīhei mauri ora!

Ko te ingoa o tēnei kaupapa, ko Taku Tau Kahurangi, nā ngā tōtara whakahaere o te wao te tāhuhu o tēnei kaupapa i poipoi i te wā i a rātou, pērā i a Turirangi Te Kani, i a Hinerau Te Kani, i a Hohua Tutengaehe, i a Wiparera Te Kani, i a Tongakaiwhare Gear, i a Hauoterangi Rikihana, i a Tākahikura Briggs, i a Charlie Kuka, i a Sam Rolleston, i a Joe Tūkāki, i a Tame Heke Tureiti Stockman, i a Kurehe Dickson, i a Peta Smallman mā. Engari rā, nā te ngarohanga o ērā manu tātāriki, kua memeha haere te reo taketake o ngā iwi o Ngāi Te Rangi, o Ngāti Ranginui me Ngāti Pūkenga, ngā āhuatanga me ngā tikanga o ngā waiata koroua i Tauranga Moana.

Nāwai, nāwai, ka whai huruhuru a Te Rūnanga o Ngāi Te Rangi kia rongoāhia aua āhuatanga o te waiata koroua. Nā Mā te Reo a Ngāi Te Rangi i whāngai kia taea e mātou te hanga taonga hei pupuri mā te marea o Ngāi Te Rangi, o Tauranga Moana whānui. Nā reira, ko tā te kirimana kōrero, me āmi ngā waiata koroua rua tekau; ā, me whakapukapuka, me whakakōpae kia rua rau ngā kape.

Ko te kāhui amorangi nāna i whakamārama, i whakahua mai i ngā waiata, ko ngā manu kōrako pērā i a Kihī Ngātai, i a Hauata Palmer, i a Ngāroimata Cavill, i a Awanuiārangi Black me Ngareta Timutimu. Arā anō ngā reo rōreka nā rātou i whakairi ngā waiata nei ki te kōpae, pērā i a Tawhiao Tutengaehe, i a Maria Ngātai, i Te Wānanga o Awanuiārangi me ngā rangatira kua kōrerohia kētia. I reira anō hoki ngā ripene tawhito mai i Te Heke o Te Rangihouhiri, arā, ko Turirangi Te Kani, me Tame Heke mā tērā. Ko ngāi ringa rehe, ko Teraania Ormsby-Teki, ko Meremaihi Ngātai-Aloua, ko Riri Ellis, ko Te Rāhui August, ko Hānia Douglas me Jesse Huriwai; ko te tari whakaruruhau ko Te Rūnanga o Ngāi Te Rangi, ā, ko te kamupene whakaniko kōpae ko Te Reo Irirangi o Tauranga Moana.

Kua tīmatahia kētia e te hāpai o te ako i ngā waiata koroua, ki raro kē i te maru o ngā koroua me ngā kuia o Ngāi Te Rangi, o Tauranga Moana whānui. Hei tā te koroua a Kihī Ngātai, “Me ū ki te ako i ēnei taonga, kia kua e mātaotao noa.” Nā reira, kua rāhuitia ngā taonga kia mau ai i a ngāi hāpai o ngā waiata e rima hei tīmatatanga, ā, hei taua wā ka whai taonga rātou. I te mutunga iho, he taonga motuhake tēnei ki a Ngāi Te Rangi, ki a Tauranga Moana whānui, nā reira me kua ēnei taonga e noho noa, e mate rānei. Ko tā mātou e tūmanako nei, kia noho wherawhera ki te katoa o te rohe o Tauranga Moana, kia kua ngā iwi o Tauranga Moana e noho toupiore. Ko te wawata, kia huraina ēnei taonga hei te wiki o te reo Māori, engari hei tōna wā ka tukuna atu ngā pānui whakamōhio atu ki te rohe, ki te motu.

Hei whakakapi i ēnei kōrero, ka rere noa ko kupu whakamiha, ko kupu whakamānawa, ko kupu whakarangatira ki ngā pouārahi, ki ngā tāngata i tauawhi mai i tēnei kaupapa. Nā runga i tēnei kaupapa, e kore rawa ngā taonga taketake o Ngāi Te Rangi, o Tauranga Moana whānui e mate wheke.

He Kōrero, he Kai

Mehemea ka haere koe ki ngā toa hokomaha o Tokoroa, he reo Māori kei ngā pānui hokohoko katoa. I whakatuwherahia ngā kūaha o te toa hou o New World ki Tokoroa i te 4 o ngā rā o Paengawhāwhā i tēnei tau. I whakatūria ngā pānui hokohoko reo Māori i runga i te hiahia o te kaiwhakahaere o te toa nei ki te whakatairanga i te reo me te ahurea o te hapori.

Ngā toa o te wāhanga 'Ngā Pakihi' i Ngā Tohu Reo Māori 2011 – New World ki Tokoroa. Mauī ki te matau: Damon Jakeman (Kaihautū/Kaiwhakahaere), Sarah Jakeman, Piki Jakeman, Gordon Jakeman, Lisa Nichol (kaimahi), Teagan Rangitutia (kaimahi), Tess Oppert (kaimahi).

Kei waho o tēnei toa hokomaha o New World, ko 'Te Pātaka o te Ao Hou', he pou whakairo e whakaatu ana i ngā mātāpono o te toa nei. I whakatūria tēnei pou e ngā kaumātua o Raukawa.

Ko tētahi o ngā uara nui o tēnei umanga, ko te ngahau, nā, he nui ngā mahi ngahau i mahia nei e ngā kaimahi i te Wiki o te Reo Māori i tēnei tau hei whakanui, hei whakatairanga hoki i te reo Māori i te hapori, otirā, i roto tonu i te toa hokomaha nei. I whakamāorihia kia toru tekau mā ono ngā papa pānui hokohoko kai, ā, he nui ake te rahi o ēnei kupu i ngā pānui reo Pākehā, he whero anō te tae!

I taua wiki, i whiwhi ngā kaihokohoko i te puka whakamārama 'Manaakitanga' i whakaputahia e Te Taura Whiri i te Reo Māori. I kōrerohia te reo i roto tonu i te toa, i whakaritea ētahi whakataetae mā ngā tamariki. E ki ana te kōrero ko tā te rangatira kai, he kōrero, engari ko tā te tangata, he parāoa. Nā runga i tērā, i whakaitia te utu mō te rēwana i taua wiki!

Kotahi rau e rua tekau ngā kaimahi i te toa hokomaha o

New World ki Tokoroa. He mahi ngahau te kōrero Māori ki ngā kaimahi o tēnei toa. Kei tōna tekau mā ono mano ngā kaihokohoko ka uru atu ki te toa nei i te wiki kotahi, nā reira, kāore e kore he tokomaha ngā tāngata i whai wāhi mai ki ngā mahi whakapakari reo i te Wiki o te Reo Māori.

I pai hoki ngā kaihokohoko ki ngā mahi nei. Ko te painga ki a rātou, ko te whakamahi i te reo Māori me te kuhunga mai o te hunga tamariki ki ngā mahi ngahau. E ai ki ngā mātua, he tino āwhina ngā rārangi kupu e pai ai tā rātou whāngai i te reo ki ā rātou tamariki.

Koia nei te toa hokomaha tuatahi i tēnei rohe ki te whakaatu i ngā reo e rua ki ōna pakitara, ā, nō muri tata mai ka whai mai ko tētahi atu toa hokomaha ki Tokoroa.

E ai ki a Damon Jakeman, nāna te toa nei, "He rawe ki a mātou ngā mahi katoa o te Wiki o te Reo Māori, ā, e hiamō katoa ana mātou ki te Wiki o te Reo Māori e heke mai nei. Tino whakahihī mātou i ā mātou pānui hokohoko reo Māori; e whakaatuhia ana te reo me tō mātou hapori. Kāore i tua atu!"

He Kāinga Kōrerorero

Ingoa: Jan Williams

Iwi: Ngāpuhi, Tainui

Mahi: Kaiāwhina i te Tumu Whakarae, Te Tari Māori, Te Reo Tātaki o Aotearoa

Tamaiti: Sean Williams (6 ¾)

Iwi: Ngāpuhi, Tainui, Te Whānau-a-Apanui, Te Aitanga-a-Mahaki

Rohe: Tāmaki-makaurau

Te roa e whai ana i te kaupapa Kāinga Kōrerorero: E 4 ngā tau.

He kāinga kōrerorero Māori. Ko Jan Williams rāua ko Sean Williams.

TE TAKE E WHAI ANA MĀUA I TĒNEI KAUPAPA:

I ngā wā i haere māua ki te tangihanga, ki tētahi hui ā-whānau rānei, i te āhua whakamā ahau i te mea kāore au i mārāma ki te nuinga o ngā kōrero reo Māori. Kāore hoki au i mōhio ki ngā waiata. He rite tahi au ki te nuinga o ngā mātua, ko tōku tino wawata kia pai ake te oranga o taku tamaiti i tōku – ki ahau he nui ngā piki me ngā heke o te ao hurihuri nei, ā, he taumahatanga anō te noho kūare ki a koe anō.

Ko tōku hiahia, kia tino mārāma taku tama ki a ia anō, arā, ko wai ia, nō hea hoki ia. He whakapapa Māori, he whakapapa Pākehā hoki ōna. Ki ahau, ki te mōhio te tangata ki tōna reo me ōna iwi, kei te mōhio hoki ia ki a ia anō.

HE AHA NGĀ UAUATANGA?

Me pēhea taku whakaako i te reo i ia rā, i ia rā ki taku tamaiti? Mōku ake, ko au tonu tēnei e ako ana i te reo, he matua takitahi au, he kaimahi wā kiki hoki; me whai au i ngā ara huhua kia ākona ai te reo, ahakoa kei hea, ahakoa āhea, ahakoa te aha.

Ahakoa te pai o ngā akoranga reo Māori kore utu i te hapori, he mea nui te whai kaitiaki i ngā pō kia pai ai taku haere ki ēnei akoranga. I te tuatahi, i uru noa au ki ngā mahi o te kōhanga me te whakawhitihiti kōrero ki

ngā kaiako me ngā mātua. I toro atu anō au i te ipurangi me ngā whare pukapuka, ā, i kitea ētahi pae ipurangi me ngā pukapuka pai hei āwhina i tā māua whai i te reo.

He wā anō ka waimaria, ka hokona he pukapuka hou, ka tono pukapuka rānei mai i ōku hoa, mai i te whare pukapuka rānei. He nui ngā momo mahi ka taea, ahakoa te nui, te iti rānei o te pūtea.

Ko tētahi o ngā huarahi ngāwari noa (te utu me te mahi) hei whakawhānui i taku puna kupu, ko te arotahi ki ngā kupu me ngā kīanga e hāngai ana ki ngā mahi o ia rā, o ia rā, arā, ko ngā mahi whakareri i te ata, ko te wā kai, ko te wāhi tākaro me te aha atu. Nāku anō tētahi kohinga kāri i hanga, ā, ka noho ēnei kāri ki roto tonu i te rūma e hāngai ana ki te taua mahi, ki taua kaupapa rānei. I tāpirihia atu ētahi o ēnei kāri ki te papa o taku motukā, ā, kei reira tonu e iri ana te kōrero, “Whakamaua tō tātua” me te “He aha te take o te rama kākārīki?”. Ko te painga i nāiane, ka pānuhia ēnei kāri e taku tama, hei whakangungu i ōna pūkenga pānuhi me te mahi aroā.

Hāunga te waihanga rauemi, he uaua tonu te whakapakari i tōu ake reo mēnā kāore koe i te kōrero. Ko koe tonu te taura ki ō tamariki (ki a wai atu rānei), ko koe e whakaatu ana he mahi māori noa iho tēnei. Nā runga i tērā, kua piri au ki ētahi atu whānau he rite ō rātou whakaaro ki ōku, ko te nuinga mai i te kōhanga reo me te kura. He pai ki te whakawhitihiti whakaaro me te wetewete i ngā uauatanga.

E rua tau au e whai ana i te kaupapa Kāinga Kōrerorero ki Tāmaki-makaurau. Kāore he kupu hei whakaahua i te pai o te whanaungatanga me te manaakitanga i waenga i ngā whānau o tēnei kaupapa, tae atu ki ngā pouārahi, ki a Jeanine Tāmāti-Eliffe rāua ko Boyd Broughton.

HE AHA NGĀ PAINGA?

I te tuatahi, i te tino whakamā ahau ki te kōrero Māori, atu i te whiu i te “kia ora” me te “ka pai”, engari nā taku pukumahi me te tautoko mai a ētahi atu, kua piki taku kaha ki te kōrero. Kātahi anō au ka hoki mai i taku Kura Reo tuatahi. Ka mau kē te wehi! Ko tāku ki te hunga e whakaaroaro ana ki te haere ki tēnei o ngā hui - whāia!

Ka pōturi te haere i ētahi rā, ka tere ake i ētahi atu. He wā anō kāore ahau e paku aro ki te reo – heoi, kei te pai noa iho tērā. Ko te mea nui me ū ki tō whai i te reo. He omanga roa te ako i te reo, ehara i te omanga tere. Kia manawanui, kia māia, kia ū, otirā, me whakahihī hoki i te mea ko koe hoki te rongoa mō te oranga tonutanga o tō tātou reo kāmehameha, te reo Māori.

Mauri ora!

Te Kura Reo ki Waiariki 2011

Nā Erina Hēnare-Aperahama i tuhi (Te Aupouri/Te Rarawa)

I tū te Kura Reo nei ki te marae o Tangatarua, ki Te Whare Takiura o Waiariki, i Rotorua, i te 9 – 14 o Whiringa-ā-nuku. He mea whakatū tēnei hui e Mā te Reo, te pūtea tautoko i ngā tūmahi me ngā hōtaka mahi e whakaora ana i te reo Māori ki tēnā rohe, ki tēnā rohe. He hui rumaki te kura reo e wātea ana ki ngā tāngata katoa e hiahia ana ki te whakapakari i tō rātou reo Māori. He kōrero tēnei mō tētahi 'kāhui māmā' i tae atu ki te Kura Reo ki Waiariki, otirā, he waewae tapu katoa rātou i runga i te marae o Kura Reo.

Ko te haurua mai o te tekau mā tahi karaka tēnei i te ata o tētahi Rāapa, i te marama o Hereturikōkā. E hui ana mātou o tō mātou puna tākaro reo Māori i te pūtahi o Tāmakiakaurau, ā, ka tau mai te whakaaro ki a mātou kia haere ā-rōpū atu ki te Kura Reo ki Waiariki. Ko te nuinga o ngā mātua taetae mai ai ia wiki, ia wiki ki tō mātou rōpū tākaro, he māmā, he whāea rānei. I taua wā i te noho mātou ki te whāriki, e kai ana hoki ngā tamariki, ā, i te pahupahu mātou mō ngā take e pā ana ki te whakatipu tamariki. Arā, ko te kōwhiri kura, ko te whāngai ū me te whakatipu tamariki reo Māori. Nā tētahi o ngā whaea te mānuka i whakatakoto. Ka pēnei tana kī, "Kei te whakaaro ahau ki te haere ki te Kura Reo. Pēhea koutou, māmā mā? Me haere ā-rōpū tātou?" Ka menemene mātou, ā, ka patupatu hoki te manawa. Ai auē! Nā taua whakaaro noa iho, pakaru mai ana te werawera!

He tamariki nohinohi katoa ā mātou, nō reira he uaua te whakarite wā e haere ai mātou ki ngā hui kotahi wiki te roa. Heoi, i manawanui tonu kia tae atu mātou. Ko te whakautu wero me te reo te kaupapa, waihoki, ko ā mātou tamariki te tino pūtake. Kua roa mātou e kōrerorero ana me pēhea te whakapakari ake, te whakatipu ake, te tino whakaora ake i te reo i waenga i a mātou anō. Kāti, mā tēnei o ngā huarahi mātou e tīmata ai ki te

Ko te 'kāhui māmā' i tae atu ki te Kura Reo ki Waiariki. Mauī ki te matau: Erina Hēnare-Aperahama, Maanawa Hēnare-Aperahama, Anahera Raman, Peata Raman, Kaaterina Raman, Muriwai Mikaere, Allana Goldsmith, Ka Mau ki te Rangi Mikaere.

whakatutuki i aua wawata.

I te mutunga iho tokotoru mātou i tae atu ki te hui. He mea utu tā mātou haerenga me te noho nā o mātou whānau ake. Otirā, he waewae tapu hoki mātou katoa ki tēnei mea te Kura Reo. Te mutunga kē mai o te matakū! Kāore mātou i te paku mōhio he aha te aha i te hui rā, nō reira, ka tae ki te wā whiriwhiri rōpū ako, ka noho ā-rōpū tonu mātou ki te tautoko, ki te akiaki i a mātou anō. Nō mātou hoki te maringanui, ko tētahi o ngā kaiwhakahaere he matua nō tō mātou rōpū tākaro, ā, ko ia hoki tō mātou pouako tuatahi, arā, ko Te Manahau. Nā runga i tērā i au te moe i te pō tuatahi!

Mīharo katoa mātou ki ngā akoranga o ia akomanga, o ia akomanga. I whai wā mātou ki te ako, ki te whakarongo, ki te noho, ki te kōrero i mua i ngā tohunga o te reo pērā i a Timoti Kāretu, i a Materoa Haenga, i a Te Manahau Morrison, i a Rāhera Shortland, i a Ruihapounamu Ruwhiu, i a Pakake Winiata, i a Uenuku Fairhall hoki.

He uaua ētahi wāhanga, he werewero nui me te kore e paku mārāma o ētahi. Heoi anō, he pitopito pukukata hoki hei whakamāmā i ngā mahi. E kore au e kī he māmā, he ngāwari rānei tēnei kura, e kāo! Kei tua o tāwauwau taua whakaaro, engari

i rangona tētahi wairua ngāwari i waenga i tō mātou rōpū ako.

Ko ngā piki he teitei rawa, ko ngā heke he hōhonu rawa. I tae atu mātou me ō mātou ake whakaaro, ā mātou ake whāinga paetae e pā ana ki te hui nei, heoi, i te mutunga o te rangi tuatahi kua hurihia katoatia aua whakaaro! I ētahi wā i tata toromi i te kaha ānini o te māhunga.

Otirā, he maha ngā hua i puta mai i te noho rumaki ki te reo Māori. Mārakerake ana te kite i te nuinga o ngā akoranga hou o ia karāhe, arā, he kupu hou, he kiwaha hou, he rerenga kōrero hou hoki. Heoi, ko ngā mea kāore i matakitea, engari he tino whiwhi tonu, ko te momoho, ko te mārāmatanga, ko te whai hoa reo Māori hou me te puāwai o ngākaunui.

Otirā, hei whakakapi ake māku, anei ētahi kupu i puta i a Pakake Winiata i te Kura Reo ki Waiariki. He kupu akiaki, he kupu whakahau hoki ki ngā māmā e whai ana i te reo Māori:

Mā Ihupiro, ko Momoho

Mā Momoho ko Tau o te Mauri

Ko Puta o te Ihu ki te whai ao

Ki te ao mārāma!

Tēnā koutou e ngā kaiwhakahaere o te Kura Reo ki Waiariki.

Ngā Hui Whakarewa i ngā Pārongo-Poto o Mā te Reo 2011

Nā Juanita Teepe i tuhi (Tūhoe)

Te hui whakarewa Pārongo Poto ki Waiariki

I te wiki whakamutunga o Mahuru me te wiki hou o Whiringa-ā-nuku i tae a Mā te Reo ki ngā rohe puta noa i te motu ki te whakarewa i ōna Pārongo Poto ā-Rohe 2011. He puka whakaatu ēnei i ngā pārongo mō ngā kaupapa puta noa i te motu kua tautokona e Mā te Reo i roto i ngā tau tekau e tuwhera ana tēnei tahu pūtea.

Ka tae atu a Mā te Reo ki Whāngārei ki te whakarewa i He Pārongo Poto – Te Tai Tokerau. Toru tekau mā iwa ngā rōpū i tae ki tēnei whakarewatanga. Kotahi rau mā waru ngā kaupapa whakaora i te reo Māori i tēnei rohe i tautokona e Mā te Reo i te tekau tau mai i te 2001 – 2010, ā, \$1.1 miriona te pūtea i tukuna atu. Ko tētahi o ngā tino hiahia o tēnei rohe, ko te oranga tonutanga o ō rātou reo ā-iwi.

Whai muri ake, ka heke a Mā te Reo ki Tāmaki-makaurau, ā, i reira ka whakarewahia a He Pārongo Poto – Tāmaki-makaurau. E rua tekau mā iwa ngā rōpū i tae ki tēnei hui, ā, e rua tekau mā tahi o aua rōpū i whiwhi i ētahi pūtea tautoko mai i Mā te Reo. Kotahi rau e toru tekau ngā kaupapa whakaora i te reo Māori i tautokohia e Mā te Reo i ngā tau tekau kua pahure, ā, ko tōna \$1.8 miriona te wāriu o tēnei tautoko. Ko ngā hiahia o tēnei rohe, ko te waihanga i ngā rauemi hangarau reo Māori e tautoko ana i te kōrerotia o te reo Māori i waenganui i a rātou.

Heke iho, heke iho, ka tae ki te rohe o te Kīngitanga, Waikato-Taniwharau, he piko, he taniwha, e whā tekau mā toru ngā rōpū i tae ake ki te tautoko i te whakarewatanga o He Pārongo Poto – Waikato-Hauraki. Kotahi rau e rua tekau mā ono ngā kaupapa whakaora i te reo Māori i tautokona i tēnei rohe, ā, \$1.9 miriona i tohaina ki reira. E ai ki ngā kaiwhiwhi pūtea, ko tētahi o

ngā tino take e pēhi nei i a rātou, ko te whakapakari i te reo Māori i runga i ngā paepae o ō rātou marae.

Huri haere i te motu, ka tae ki roto o Te Arawa, ki reira whakarewa ai i He Pārongo Poto – Waiariki, ā, e whā tekau mā ono ngā rōpū i tae ki te tautoko i tēnei hui. Kotahi rau e ono tekau mā rima ngā kaupapa whakaora i te reo Māori i tautokona e Mā te Reo i tēnei kāinga o te ahi tipua. E \$2.3 miriona te wāriu o te pūtea tautoko i ngā kaupapa whakarauora reo o reira, ā, ko tētahi o ngā kaupapa i kōrerohia i tēnei hui, ko ngā kupu whakawhiti kei te puta i waenga i ngā kaikōrero Māori o nāianei.

Ka tae ki te wiki tuarua o ēnei hāereere, ka peka a Mā te Reo ki roto o Te Tairāwhiti, arā, ki Tūranga. Koinei te whakarewatanga tuatahi o He Pārongo Poto – Te Tairāwhiti, ā, kua whakaritea kia tū te whakarewatanga tuarua ki roto o Heretaunga. E rua tekau mā tahi ngā rōpū i tae ki te whakarongo ki ngā kōrero a Mā te Reo. Kotahi rau e whitu tekau mā whā ngā kaupapa whakaora reo Māori i whakahaerehia i ngā tau tekau kua pahure, e \$2.7 miriona te rahi o ngā moni i tiritiria ki tēnei rohe. Ko te take nui i puta, ko te mau tonu ki te reo ake o Ngāti Porou.

Mai i te rāwhiti, ka whakawhiti ki te rātō, ka tau a Mā te Reo ki roto o Ngāmotu, ki reira whakarewa ai i He Pārongo Poto – Te Taihauāuru. Tekau mā rima ngā rōpū i tae ki te whakarongo ki ngā kōrero, ki te tautoko hoki i tēnei hui. E whitu tekau mā iwa ngā kaupapa whakaora i te reo Māori i whakahaerehia e ngā rōpū Māori o tēnei rohe i ngā tau tekau ka taha, \$1 miriona te pūtea i tukuna hei kawē i aua kaupapa. Ko te whakaputa i ngā mahere rautaki reo Māori tētahi o ngā wāhanga e kaha tautokohia ana e tēnei rohe.

Ko te whakamutunga, ko te whakarewatanga o He Pārongo Poto – Te Upoko o Te Ika i tū ki Te Wānanga o Aotearoa ki Porirua. Koinei te whakarewatanga whakamutunga o Mā te Reo i tēnei wā. Tekau mā iwa ngā rōpū i tae ki te whakarongo ki ngā kōrero o tēnei rohe. Kotahi rau e rima tekau mā toru ngā kaupapa whakaora i te reo Māori i tautokona e Mā te Reo, ā, neke atu i te \$2 miriona te rahi o ngā moni kua tohaina ki tēnei hapori mō āna kaupapa reo Māori. Ko tētahi o ngā tino take i kōrerohia i tēnei hui, ko te mahi a ētahi rōpū taura here ki te pupuri i ō rātou ake reo ā-iwi, ā rātou ake kōrero ā-iwi hoki.

E rua ngā whakarewatanga kei te toe, arā, ko te whakarewa i He Pārongo Poto – Te Waipounamu, ko te whakarewa tuarua i He Pārongo Poto – Te Tairāwhiti ki roto o Heretaunga. Ka whakaritea ēnei hui i ngā marama tata kei te heke mai.

Mēnā e hiahia ana koutou i ētahi kape o ngā pārongo poto nei, whakapā mai ki Mā te Reo, mā te waea (ki 0800 MATEREO), mā te imēra rānei (ki mtr@tetaurawhiri.govt.nz).

Ngā Wānanga Reo o te Marae o Taniwha

Tērā ētahi whānau o te marae o Taniwha, i Waikato, e whakapakari ana i tō rātou reo mā te wānanga reo. I whakatūria ēnei wānanga hei āwhina, hei whakapakari i ngā whānau nei, me kī, he ahuru mōwai, he kōhanga whakamarumarū mō ngā pīpī o te reo.

Hei tā te kaiwhakarite kaupapa, a Sam Toka, “I tēnei wā, he tokoiti ngā pūkenga e āhei ana ki te ārahi i te wānanga. Mā ēnei wānanga e āhei tonu ai mātou ki te whakatupu i te hunga kōrero Māori o tēnei marae, mō tēnei marae.”

Ki te whānau o Taniwha Marae, me kore ake te kaupapa whai kiko pēnei i te Rautaki Reo Māori hei whakaora i te reo i waenganui i a rātou. Nā te pūtea tautoko a Mā te Reo i whai wāhi ai te whānau nei ki te whakawhanake

He wānanga reo i te marae o Taniwha, ki Waikato.

i tā rātou ake rautaki hei ara ki ngā pae tata, ki ngā pae tawhiti o tō rātou reo. Nā te rautaki nei i tohu me whakatū tētahi rārangi wānanga reo, ā, kei te mihi ake ki te tahua o Mā te Reo me te whānau o te marae o Taniwha.

He Putanga Whakaaro

He akoranga nui mā te hunga matatau i roto i te mahi rangahau i te reo o ngā mātua tūpuna. He putanga whakaaro tēnei nā tētahi o ngā pia o te reo Māori, nā Tāmami Waaka, mō te whakamahinga o ngā tūmoko i roto i ngā haka o mua. Mō tētahi o ngā kōrero mō Kae me Tinirau me te haka e kōrerohia nei, tirohia te www.jps.auckland.ac.nz.

Ko koe, ko au, ko tāua:
ngā kupu tūmoko a te kaitito Māori.

E wawara ana ngā tūmoko takimaha nei, a *koutou*, *mātau*, me *tātau* i roto i ngā waiata Māori i te ao hou nei. Kua rōpūtia ngā kaiwhakarongo e te kaitito waiata i raro i te kupu nei, a *koutou*. Kua tōpūtia hoki te rōpū waiata mā te kupu *mātau*, ā, kua huia katoatia te iwi i raro i te kupu *tātau*. Koinā tonu te āhua o aua kupu rā. Tērā pea he momo *whanaungatanga* tēnei, i roto i ngā whakaaro o ngā kaitito. Engari, e whakapae ana au, kāore i pēraka i te ao kōhatu, otirā, i te wā o te mōteatea me ngā haka. Ko ngā tūmoko nui o aua wā, ko *au*, ko *koe*, ko *tāua* – me ki ngā tūmoko takitahi.

Kia tikina atu te haka tuatahi a te Māori hei whakaatu i taku tauira;

E ako au ki te kōwhiri
Kāore te kōwhiri
E ako au ki te whewhera
Kāore te whewhera. (Grey, 1997, p. 39)

Ko te haka tēnei a Hine-te-iwaiwa me tana kapa haka, i whakaritea e Tinirau, hei nuka i a Kae, nāna nei tana mōkai tohorā, a Tutunui, i patu. Heoi, ko te ngako o taku kōrero, ahakoa tokoono ngā kaihaka wāhine, ko te kupu tūmoko o te haka nei, ko te *au*. I ēnei rā, ko te kupu *mātau* kē pea ka whakamahia. I konei ka rangona te mana o te kupu iti rā – ka kapi tonu taua tokoono i roto i te kupu *au*.

Ki te rangahau ngā haka, ngā mōteatea tawhito, ko ngā tūmoko matua a te kaitito Māori, ko *au*, *koe*, *tāua*; ko

tō, *taku*; ko *mā*, *māhau*, *māku*; ko *nā*, *nāhau*, *nāku*. Ko te kaihere i ēnei kupu katoa, tokorua noa iho ngā tāngata o roto o ēnei kupu; ko te kaiwaiata me te kaiwhakarongo. Ko te pātai ka toko ake, he aha i pēnei ai?

Ko tētahi whakautu pea, kia titi ai ngā kōrero ki te ngākau o te kaiwhakarongo. Ki te whakamahia te kupu *koutou*, ko wai a *koutou*? Engari mā te whakahua i te ingoa o te tangata kotahi, o ngā kupu pēnei i a *koe*, me *nāhau*, kua whai mana te kupu, otirā, te waiata.

Arā atu anō tōna whānuitanga. He maha tonu ngā rerenga waiata ka tīmata atu i te *E hika*, *e hine*, *e koro*, *e kui*, *e tama*. Ka noho whanaunga ēnei kupu katoa, ā, ko tōna kāinga noho, kei roto i te puna kōrero a ngā kaitito Māori o nehe, me te hunga pakeke.

Ko te whakapātari ake, kia rangahaua, kia whai whakaaro anō koe ki āu waiata ake, tawhito mai, hou mai, ki te tiro i ngā tūmoko kei roto i ngā titonga, kei reira te mahukitanga. Kei ngā waiata ā-ringa, ngā waiata pōhiri manuhiri ngā tūmoko takimaha, ā, kei ngā haka taparahi tawhito ngā tūmoko takitahi.

Hei whakatepe ake, mō te kupu nei a *ia*, te hoa o *au* rāua ko *koe*. Kōrekore rawa tēnei kupu e rangona ana i rō titonga Māori. Ko te āhua nei, he karere, he kōrero kanohi ki te kanohi ā tāua waiata, nō reira, kāore he *ia* i roto i ngā waiata.

He maramara ēnei o aku wetenga i ngā haka o mua, kia kitea ai te waiwaiā, te rerehua o te reo, nō reira, kimihia, rangahaua, whakamātauria.

Ngā Whakataetae Manu Kōrero ā-Motu 2011

Nā Juanita Teepe i tuhi (Tūhoe)

Muia ana a Tauranga Moana e ngā kākā wahanui o ngā rohe tekau mā whā o te motu, ki te whakanui i te whakataetae Ngā Manu Kōrero ā-Motu 2011. I tīmata ēnei whakataetae i te tau 1965, ko Korimako tana ingoa i aua rā, ā, ko tōna kaupapa he whakatenatena i ngā taurira reo Māori puta noa i te motu kia kōrero i te reo Pākehā, kia tika, kia huatau. Hau mai ki ēnei rā, ko te reo Māori kē te tino o ngā whakataetae nei.

E whā ngā wāhanga o tēnei whakataetae, ā, e toru tekau mā rima ngā kaikōrero i tū. Tokorua o aua kaikōrero i tū ki te wāhanga Pei Te Hurinui (Reo Māori – Tuakana), ki te Korimako hoki (Reo Pākehā – Tuakana). Ko ētahi o ngā take i kōrerohia i tēnei hui, arā, ko te pupuri i te mana o ngā reo ā-iwi i waenga i ngā iwi, ko te whakapae ki te mate te reo Māori, ka mate rawa te iwi Māori, tae rawa ki te tiaki i te ariā o te ao Māori, arā, te taha wairua, te taha auaha, te taha whakangahau.

Ko tētahi āhuatanga me āta tiaki ko te whakaatu i te tū a te tangata ki te kōrero. Me mātua whai tātou i te tika o te rere o te reo, i te tika o te tangi o te reo, i te Māori o te reo. Engari, kua ko te kōrerotia o te reo anake. Ko te āhua o te tinana me te kanohi, ko te whanaungatanga o te kaikōrero ki te kaiwhakarongo hoki. Mā ēnei āhuatanga e mōhio ai te kaiwhakarongo i te ia me te tikanga o te kōrero.

Ko ngā toa, e whai ake nei:

TĀ TURI KARA (TE REO PĀKEHĀ – TAINA)

- 1 *Zion Otimi-Whanga-Papa*, Te Wharekura o Rākaumangamanga (Waikato)
- 2 *Hikawera Ferris*, Te Kura ā-Iwi o Whakaturanga Ruamano (Te Whanganui-a-Tara ki Ōtaki)
- 3 *Koha Milne*, Kia Aroha College (Tāmaki-makaurau)

RĀWHITI ĪHAKA (TE REO MĀORI – TAINA)

Taikōhine Toa - Hana Nikora, Te Kura Mana Māori o Whangaparāoa (Te Tairāwhiti)

- 1 *Aburei Kaabo Winitana*, Te Kura o Te Ahorangi (Te Arawa)
- 2 *Te Wharekotua Davis*, Naenae College (Wairarapa/Awakairangi)
- 3 (he tokorua) *Turoa Tepana*, Tokoroa High School (Waikato) me *Hana Nikora*, Te Kura Mana Māori o Whangaparāoa (Te Tairāwhiti)

KORIMAKO (TE REO PĀKEHĀ – TUAKANA)

Toa Kōrero Tene Mariab-Carey Broad, Blue Mountain College (Ōtākou/Murihiku)

Toa Kōrero Taka Pereteruoteramana Wibongi, Te Kura Kaupapa Māori ā-Rohe o Māngere (Tāmaki-makaurau)

- 1 *Pereteruoteramana Wibongi*, Te Kura Kaupapa Māori ā-Rohe o Māngere (Tāmaki-makaurau)
- 2 (he tokorua) – *Hautapu Baker*, Tauranga Boys College (Mātaatua) rāua ko *Erana Wipou-Reneti*, Motueka High School (Te Tau Ihu o te Waka a Māui)

E TIPU E REA (TE KAIKŌRERO TOA O NGĀ WĀHANGA KORIMAKO ME PEI TE HURINUI)

- 1 *Pereteruoteramana Wibongi*, Te Kura Kaupapa Māori ā-Rohe o Māngere (Tāmaki-makaurau)

PEI TE HURINUI (TE REO MĀORI – TUAKANA)

Taitama Toa Hoera Kereama, Te Wharekura o Te Rau Aroha (Waikato)

Taikōhine Toa Pubiaurangi Black, Turakina Māori Girls College (Manawatū)

Toa Kōrero Tene (he tokorua) – *Hoera Kereama*, Te Wharekura o Te Rau Aroha (Waikato) rāua ko *Pereteruoteramana Wibongi*, Te Kura Kaupapa Māori ā-Rohe o Māngere (Tāmaki-makaurau)

Toa Kōrero Taka Whare Bidois, Western Heights High School (Te Arawa)

- 1 *Hoera Kereama*, Te Wharekura o Te Rau Aroha (Waikato)
- 2 *Pereteruoteramana Wibongi*, Te Kura Kaupapa Māori ā-Rohe o Māngere (Tāmaki-makaurau)
- 3 *Whataboro Fox*, Makōura College (Wairarapa/Awakairangi)

Hei te tau e heke mai nei ka hau te waka o Ngā Manu Kōrero ā-Motu ki te rohe o Te Tauihu o Te Waka a Māui, ki Whakatū.

He Pānui

KOHITĀTEA

Te Kura Reo ki Ahuriri

Rā: Rātāpu 8 – 12 Kohitātea 2012

Wāhi: Te Kura Kaupapa Māori o Te Ara Hou Wycliffe St, Ahuriri

Utu: \$275 pakeke, \$75 tamariki (kei raro iho i te 12 ngā tau)

Tirohia: www.waimaramamarae.co.nz